

УДК 94(477)

Історичні науки. Історія України

Мацюцький Віктор Миколайович

Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця,

Харків, Україна

ЩЕ РАЗ ПРО ЗАПЕРЕЧЕННЯ ІСНУВАННЯ ПЕРЕДІЛЬНОЇ ГРОМАДИ

Анотація. Ще раз порушено питання про заперечення деякими сучасними науковцями існування передільної громади. Розкрито застосовувані ними підходи. На конкретних фактах показано, що передільна громада існувала.

Ключові слова: передільна громада, сільська громада, подвірна громада, обштинна форма землеволодіння.

Мацюцький Віктор Николаевич

Харьковский национальный экономический университет имени Семена

Кузнеця, Харьков, Украина

ЕЩЕ РАЗ ОБ ОТРИЦАНИИ СУЩЕСТВОВАНИЯ ПЕРЕДЕ- ЛЬНОЙ ГРОМАДЫ

Аннотация. Еще раз поднят вопрос об отрицании некоторыми современными учеными существования передельной громады. Раскрыты применяемые ими подходы. На конкретных фактах показано, что передельная громада существовала.

Ключевые слова: передельная громада, сельская громада, подворная громада, обштинная форма землевладения.

Matsiutskyi Victor

Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics, Kharkiv, Ukraine

ONCE AGAIN ABOUT THE DENIAL OF THE EXISTENCE OF THE PEREDILNA HROMADA

Abstract. The question of the denial by some contemporary scholars of the existence of the *peredilna hromada* is once again raised. The approaches used by them are revealed. It is shown on the basis of specific facts that the *peredilna hromada* existed.

Keywords: *peredilna hromada*, rural *hromada*, *podvirna hromada*, communal form of landowning.

В Україні протягом тривалого часу існувала передільна громада. Вона була одним із типів сільської громади. Панівне становище посідав інший тип – подвірна громада [1, с. 35–37; 2, с. 144–148, 289–292]. Але не варто недооцінювати передільну громаду. Вона становила важливе явище. Глибоке вивчення передільної громади – доконечна умова всебічного висвітлення селянського землеволодіння й землекористування, господарювання селян і поміщиків, аграрної політики різних урядів, менталітету чималої частини селянства.

Деякі сучасні науковці вивчають передільну громаду. Новітня історіографія передільної громади включає праці Володимира Калініченка, Вячеслава Анісімова, Ірини Кривко, Володимира Кулікова, Василя Інкіна, Алли Лохматової, Олега Приймака, Володимира Склокіна, Ганни Калініченко, Вячеслава Калініченка, Віктора Мацюцького [2–13]. Але в ділянці вивчення передільної громади зроблено ще мало. Крім того, науковці, які вивчають передільну громаду, не змогли поширити свої здобутки настільки, щоб унеможливити заперечення її існування.

Відносно недавно, 2021 р., опубліковано нашу статтю, у якій заперечення існування передільної громади показано на прикладі праць Ярослава Мельника, Наталії Криворучко, Михайла Бурдіна, Кароліни Гордіци, Лесі Дідківської, Ярослава Мотенка та Євгенії Шишкіної [14, с. 77–79]. Тоді ми висловили думку, що заперечувальники ігнорують праці тих колег, котрі вивчають передільну громаду [14, с. 77, 79]. Зараз ми іншої думки. Є підстави твердити, що частина заперечувальників нічого не знає про історіографію передільної громади. Заперечувальники не полемізують проти колег, які вивчають передільну громаду.

Науковці, котрі заперечують існування передільної громади, демонструють свою необізнаність щодо джерел, із яких можна черпати фактичний матеріал стосовно неї. Принаймні частину заперечувальників відрізняє дотримання давніх стереотипів, які не відповідають історичній дійсності. Заперечувальники застосовують різні логічні конструкції. Серед застосовуваних ними конструкцій чимало таких, що повністю або частково не відповідають історичній дійсності [14, с. 77–79].

Тут доречно навести вельми красномовне висловлювання Я. Мельника й Н. Криворучко. Наведемо цитату з їхньої статті, опублікованої 2012 р. «Особливість України, як зазначали свого часу М. Костомаров, М. Туган-Барановський, О. Єфименко та інші, полягає у тому, що тут, на відміну від Росії, не існувало такої форми економічного життя, як зрівняльно-передільна община» [15, с. 28]. Прикметно, що Я. Мельник і Н. Криворучко висловлювали цю думку неодноразово. Останній випадок припадає на 2023 р. [16, с. 266]. Дослідники передільної громади не можуть погодитися з наведеним висловлюванням, бо воно означає заперечення її існування. Але його й висловлювання інших заперечувальників довірливо приймає якась частина необізнаних сучасників. Дослідники передільної громади мають виправити становище.

Мета цієї статті полягає в тому, щоб на конкретних фактах показати, що передільна громада існувала.

Ознаку існування життєдіяльної передільної громади становили переділи землі. Передільна громада була нерозривно пов'язана з общинною формою землеволодіння (у радянський час – общинною формою землекористування). За цієї форми землеволодіння (землекористування) кожен із дворів, які входили до громади, мав право на частку її землі, а громада мала право перерозподіляти землю між дворами [17, с. 42, 117–118; 18, ст. 93, 94].

Тут слід зауважити, що український радянський законодавець дав давній сільській громаді нову назву (він назвав її земельною громадою) і створив нові правові умови, у яких мала існувати громада [18, ст. 42–65].

Основним складником передільної діяльності громади був загальний переділ орної землі. Унаслідок загального переділу двір отримував ділянки в інших місцях і не таких розмірів, як раніше. Ще одним складником передільної діяльності громади був частковий переділ орної землі (скидка-накидка). Він являв собою відібрання тієї чи іншої кількості ріллі в деяких дворів і прирізку її декотрим іншим дворам [19, с. 192, 194].

Є підстави твердити, що заперечувальники зовсім не знають про наявність в українських архівах документів, із яких можна черпати фактичний матеріал щодо передільної громади. Чимало таких документів нам удалося знайти в Державному архіві Харківської області. Частина знайденого придасться зараз.

Вельми інформативним джерелом є протокол з'ясування наявності окремої земельної громади (і форми землекористування) у селі Піски Радківські Борівського району Ізюмської округи, складений 28 січня 1927 р. землеміром-землевпорядником Я. Васильєвим. Чималу частину зібраних фахівцем відомостей становлять відомості про передільну діяльність громади. 1871 р. громаді видали власницький запис, який стверджував її права на землю. У той час вона являла собою об'єднання з общинною формою землеволодіння. 1880 р. громада провела частковий переділ землі. Тоді великосімейним дворам прирізали землю, відібрану в деяких інших дворів. У наступні роки громада теж проводила часткові переділи. 1903 р. вона провела загальний переділ. Тоді землю перерозподілили з урахуванням кількості чоловіків у дворах. 1920 р. громада провела ще один загальний переділ. У джерелі немає інформації про застосований тоді спосіб розверстання землі. Можна припустити, що землю перерозподілили з урахуванням кількості їдців у дворах. Раніше за кількістю їдців розподілили землю, експропрійовану в заможних власників. Цей спосіб розверстання застосували також під час проведення на території громади землевпорядкування. Воно стало допоміжним засобом нового перерозподілу землі. 14 листопада 1924 р. загальні збори членів громади ухвалили рішення про розподіл землі за кількістю їдців. Землевпорядкування розтяглося на кілька років. 17 жовтня

1926 р. загальні збори підтвердили своє рішення від 14 листопада 1924 р. [20, ф. Р-847, оп. 1, спр. 638, арк. 47, 48].

Тут слід зауважити, що загальні збори громадян являли собою розпорядчий орган громади [18, ст. 51–55].

Складений в іншому випадку протокол з'ясування містить відомості щодо Вербівської громади (на час складення протоколу – 9 грудня 1926 р. – Балаклійського району Ізюмської округи). У ньому є, зокрема, інформація про проведення трьох загальних переділів. 1908 р. громада перерозподілила землю з урахуванням кількості чоловіків у дворах, 1909 р. – кількості їдців. Ще один загальний переділ громада провела 1923 р. 3 червня 1923 р. загальні збори громадян ухвалили: «Перевести переділ всієї землі». У джерелі немає відомостей про застосовний 1923 р. спосіб розверстання. Можна припустити, що землю розподілили за кількістю їдців [20, ф. Р-847, оп. 1, спр. 638, арк. 84, 94].

Ще один наявний у нашому розпорядженні протокол з'ясування містить відомості щодо Другої Байрачанської громади (на час складення протоколу – 26 січня 1927 р. – Балаклійського району Ізюмської округи). У ньому є, зокрема, інформація про проведення переділів толочної землі. Громада щороку переділяла озиме поле. За три роки вона перерозподіляла всю польову землю. Переділ толочної землі не був новим явищем. Громада переділяла толочну землю і в дорадянський період. Переділ проводили з урахуванням кількості їдців у дворах [20, ф. Р-847, оп. 1, спр. 638, арк. 87, 90].

У протоколі загальних зборів Григорівської земельної громади Люботинського району Харківської округи від 23 травня 1927 р. зазначено час проведення загального переділу. Громада провела загальний переділ 1923 р. [20, ф. Р-144, оп. 4, спр. 6, арк. 2].

Протокол загальних зборів Базаліївської земельної громади Печенізького району Харківської округи містить ухвалу про проведення загального переділу. Збори ухвалили: «У 1927 р. зробити перерозподіл землі у Базаліївській земельній громаді. Перерозподілити всю орну землю притулив до загальної площі перерозподілу і вгіддя картофляника в згоді з розподілом по клинах землеупоряд-

ковцем Пащенко у 1923 р. В окремих ділянках на двір дати конопляник. При розподілу кожен двір повинен одержати в кожному клину по одній ниві. Перерозподіл зробити на дійсне число їдців на 1 травня 27 р. для чого до цього менту сільради приготувати списки. Розподіл землі зробити з розцінкою якості та місцеположення ...» [20, ф. Р-1472, оп. 2, спр. 63, арк. 24].

Із протоколу загальних зборів Шевченківської земельної громади Люботинського району Харківської округи від 25 березня 1927 р. видно, що в той день збори намітили проведення часткового переділу. Згідно з винесеною тоді ухвалою землю померлих та інших вибулих мали прирізати дворам, де були діти, на яких раніше землі не давали [20, ф. Р-144, оп. 4, спр. 7, арк. 8].

Переділи становили ознаку існування життєдіяльної передільної громади. Але хибно було б думати, що її діяльність зводилася до проведення переділів. Вона була багатобічною.

У межах цієї статті неможливо висвітлити всі боки діяльності передільної громади. Але сільськогосподарську діяльність поминути не можна.

У ХІХ ст. передільна громада відіграла велику позитивну роль в утвердженні трипільної системи. Її дії сприяли піднесенню селянського рільництва [13, с. 74].

Минув час і трипільна сівозміна стала архаїзмом. У пореволюційні роки деякі передільні громади, скориставшись допомогою землевпорядників, перейшли від трипільля до багатопільних сівозмін (чотири-, п'яти-, шести- й семипільля). За даними Наркомзему УСРР, станом на 1 жовтня 1927 р. в Лівобережному регіоні громадські багатопільні сівозміни було організовано на землях 448 земельних громад [21, с. 16–17]. Є підстави вважати, що їх організували в ході землевпорядкування. За іншими відомостями Наркомзему, станом на 1 січня 1928 р. в Лівобережному регіоні було землевпорядковано наділи 191 тис. селянських дворів. Із них 135,1 тис. користувалися землею в ділянковій формі, 51,7 тис. – в общинній. Решта входила до колгоспів [21, с. 255]. Наявний матеріал дає підстави твердити, що значну частину тих громад, які перейшли до громадських багатопільних сівозмін, становили передільні громади.

У пореволюційні роки передільна громада відігравала позитивну роль в утвердженні громадського багатопілля. Ба більше, вона поступово перетворювалася на кооператив вертикального типу. Кооперування громади означало зростання економічної ефективності та життєздатності селянських господарств [13, с. 79].

Таким чином, позиція тих науковців, які заперечують існування передільної громади, є хибною. Передільна громада існувала й була життєдіяльною. Вона, поза всяким сумнівом, проводила переділи землі. Але діяльність передільної громади не обмежувалася проведенням переділів.

Звичайно, передільну громаду потрібно вивчати далі. Ще одним напрямом дослідження має бути вивчення подвірної громади. Незважаючи на те, що подвірна громада була поширенішим типом сільської громади, у ділянці вивчення цього типу зроблено дуже мало [14, с. 79]. Слід глибоко вивчити всі історичні форми подвірної та передільної громад. Це дуже складне завдання. Воно до снаги тільки великому об'єднанню науковців. Свій внесок можуть зробити й ті науковці, які тепер заперечують існування передільної громади.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ:

1. Зырянов П. Н. Крестьянская община Европейской России: 1907–1914 гг. / П. Н. Зырянов. – Москва : Наука, 1992. – 256 с.
2. Калініченко В. В. Селянське господарство України в період непу : іст.-екон. дослідж. / В. В. Калініченко. – Харків : Основа, 1997. – 398, [2] с.
3. Анісімов В. В. Земельні громади України (1921–1929 рр.) : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Анісімов Вячеслав Валентинович. – Київ, 1997. – 162 с.
4. Кривко І. М. Земельні громади Південної України (1922–1930 рр.) : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Кривко Ірина Миколаївна. – Запоріжжя, 1999. – 224 с.
5. Куліков В. О. Селянська община в Харківській губернії в другій половині XIX – на початку XX ст. / В. О. Куліков // Краєзнавство. – 2003. – № 1–4. – С. 79–81.

6. Інкін В. Ф. Сільське суспільство Галицького Прикарпаття у XVI–XVIII століттях: історичні нариси / В. Ф. Інкін. – Львів : Добра справа, 2004. – СІ, 420, [3] с.

7. Лохматова А. І. Земельно-розподільна діяльність селянських громад Півдня України в другій половині XIX століття / А. І. Лохматова // Український селянин : зб. наук. пр. – Черкаси, 2006. – Вип. 10. – С. 227–231.

8. Приймак О. М. Соціальна трансформація південноукраїнської селянської общини наприкінці XIX – початку XX століття / О. М. Приймак // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – 2009. – Вип. 27. – С. 59–64.

9. Склокін В. В. Військові обивателі Слобідської України: інтеграція до імперського суспільства (1765–1798 рр.) : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Склокін Володимир В'ячеславович. – Харків, 2009. – 192, [1] с.

10. Калініченко Г. В. Земельна громада на Харківщині (1917–1930 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України» / Г. В. Калініченко. – Чернігів, 2009. – 19, [1] с.

11. Калініченко В. В. Інститут земельної громади в доколгоспному селі Наддніпрянської України (1917–1930 рр.) : дис. ... д-ра іст. наук : 07.00.01 / Калініченко Вячеслав Володимирович. – Харків, 2015. – 656 с.

12. Калиниченко В. В. Земельное общество УССР (1922–1930 гг.): классификация форм землепользования / В. В. Калиниченко // *Norwegian Journal of development of the International Science*. – 2017. – Vol. 1, № 5. – P. 36–40.

13. Мацюцький В. М. Еволюція передільної громади Лівобережної України в XIX – першій третині XX ст. / В. М. Мацюцький // *Actual scientific research in the modern world*. – Pereiaslav, 2023. – Issue 3, part 2. – P. 70–81.

14. Мацюцький В. М. Заперечення існування передільної громади (на прикладі праць деяких сучасних українських науковців) / В. М. Мацюцький // *Актуальные научные исследования в современном мире*. – Переяслав, 2021. – Вип. 5, ч. 5. – С. 76–81.

15. Мельник Я. Аграрний тип мислення в контексті державотворчих інтенцій / Я. Мельник, Н. Криворучко // Психологія і суспільство. – 2012. – № 1. – С. 27–35.

16. Мельник Я. Пролегомени до українського дискурсу: етнокультурний, соціально-політичний та лінгво-семіотичний аспекти / Я. Мельник. – 2-ге вид., виправл. та переробл. – Івано-Франківськ : Прикарпат. нац. ун-т ім. В. Стефаника, 2023. – Ч. 1. – 404 с.

17. Авраменко А. М. Эволюция земельных отношений на Левобережной Украине в конце XIX – начале XX вв. : дис. ... канд. ист. наук : 07.00.02 / Авраменко Анатолий Михайлович. – Харьков, 1985. – 259 с.

18. Земельный кодекс УССР : утвержден ВУЦИК 22 ноября 1922 г. – Харьков : Изд. Наркомзема, 1923. – 31, [1] с.

19. Мацюцький В. М. Земельно-передільна діяльність земельної громади Лівобережної України (1922–1930 рр.) / В. М. Мацюцький // Сучасна україністика: наукові парадигми мови, історії, філософії : зб. ст. 4 Міжнар. наук. конф., 8–9 квіт. 2014 р. – Харків, 2014. – С. 185–196.

20. Державний архів Харківської області.

21. Збірник статистично-економічних відомостей про сільське господарство України: рік перший. – Харків : Харполіграф, 1929. – XXXIV, 334, [14] с.